

SILVIA MIHALIKOVA

Demokratikus politikai kultúra – álom vagy valóság?*

Szlovákia 1989 után

Némely megfigyelők mostanra már különbséget tesznek a posztkommunista európai országok között a demokratikus fejlődés alapján. Kérdés, indokolt-e ez a megkülönböztetés.

Az egyik lényegi előfeltétele az ilyen felosztásnak az egyes országokban vagy országcsoportban már elért demokrácia minősége. Például Z. Brzezinski 1993. júliusi szlovákiai látogatása során azt mondta, hogy Szlovákia nem felel meg azoknak a politikai és gazdasági követelményeknek, amelyek biztosítanák fejlődését a demokrácia útján, és ezért Szlovákiát az olyan bizonytalan, balkáni országok közé sorolta, amilyen Románia vagy Albánia. A cseh miniszterelnök, V. Klaus 1994 tavaszán Crans Montanában tartott beszédében hasonlóképpen nem sorolta Szlovákiát a demokrácia és a piacgazdaság irányába konszolidáltan fejlődő országok közé. Ezek a kételyek fölvetik a kérdést: mit jelent a „demokrácia minősége”? Ki ítélkezhet erről a kérdésről teljes felelősséggel és jelölheti ki az egyes országok helyét az újkeletű hierarchiában?

Némelykor a hagyományosan demokratikus országok politikusai és politológusai „birodalmi szándékokkal”¹ tekintenek a közép-kelet-európai országokra. Egyfajta követendő modellt állítanak egyik-másik ország elé, a kevésbé fejlett vagy törekenyebb demokrácia számára mintával, illetve értékelési kritériumokkal szolgálnak. Ez a fajta

* A tanulmányt a „Politikai kultúra Közép-Kelet-Európában” címmel, 1994. augusztus 26–27-én Potsdamban megrendezett konferenciára készült. (A szöveget némi rövidítéssel közöljük. – Szerk.)

hozzáállás azonban a legritkább esetben tükrözi a közép-kelet-európai helyzet részletes ismeretét. Másrészt megfelelkezni látszik arról, hogy a nyugati demokrácia maga is befejezetlen folyamat.

A nyugati demokráciák a priori pozitív megítélése és az átmenet bizonytalansága² miatt is gyakorta elhangzó megállapítás, hogy a közép-kelet-európai társadalmak választút előtt állnak: vagy „eljutnak a valódi demokráciába, vagy egyfajta torz féldemokrácia foglyai maradnak”³. Szlovákia esetével egyrészt azt kívánják illusztrálni, hogy békésen megoldható olyan bonyolult esemény, mint egy ország kettéválasztása, másrészt viszont úgy mutatják be az országot, mint a tipikusan posztkommunista és negatív tendenciák – a nacionalizmus, a xenofóbia, az újjáéledt autoritarianizmus stb. – színterét. Vajon mindezek az elemek valóban rögzültek múltbeli és jelenlegi politikai kultúránkban? És ha így áll a helyzet, hogyan kell értelmeznünk a jelenlegi fejleményeket Szlovákiában?

ALAPVETŐ INFORMÁCIÓK

Az átmenet első négy éve és a függetlenség első éve után látható: Szlovákiában a népesség az 1989-et követő változásokra sok tekintetben hasonló módon reagált, mint a többi posztkommunista országban, persze megfigyelhető néhány sajátosság is. Sok politikus és újságíró bizonytalan a demokrácia jelenlegi szintjét illetően a szlovák társadalomban. Abban sem biztosak, hogy egyáltalán létezik-e bármiféle demokrácia az országban. Olykor kétségbe vonják a demokráciába való átmenetet, sőt az autoritarizmus újabb változatát emlegetik. A médiában a *Domino efekt* című heti műsor, a Szabad Európa Rádió szlovák adása, a SME című napilap és más orgánumok az elmúlt két év folyamán növekvő aggodalommal beszéltek a jövőbeli politikai és gazdasági orientációkról. Szlovákia megítélése a nemzetközi médiákban csakúgy, mint a nemzetközi szervezetek (pl. az Európa Tanács és az Európa Parlament) üléseinek negatívvá vált az ország függetlenségének első évében.

Van valami különleges oka annak, hogy Szlovákia megítélése eltér a közép-kelet-európai országokétól? S ha igen, mi a magyarázata?

A politikai szereplőkre és stratégiáikra szeretnék koncentrálni, felmutatva az érdekeiket, értékeiket és a társadalmi csoportok attitűdjeit; továbbá a lehetőségek és választások fényében bemutatni a problémákat. De ahhoz, hogy megértsük a jelenlegi szlovákiai helyzetet, szükség van a tágabb történeti és politikai kontextus kifejtésére.

A politikai kultúra kutatása a kommunizmus idején

A „kommunizmus építésének” 41 évig tartó periódusa alatt a politikai kultúra elméleti fogalmát nem kedvelték sem a politikusok, sem pedig

a politológusok. Politikatudomány gyakorlatilag nem létezett. Helyette volt a tudományos kommunizmus, mely csupán egyes politikai eseményekkel foglalkozott.

A prekommunista korszakban az első Csehszlovák Köztársaságban számos tudományos intézmény működött, közöttük az 1946 elején alapított Csehszlovák Közvéleménykutató Intézet, amely rövid idő alatt magas szakmai színvonalat ért el⁴. Rendelkezésre állnak ebből az időszakból felmérések, egyebek között népszerűségi vizsgálatok korabeli politikusokról, akik fontos szerepet játszottak a cseh és szlovák nemzet történetében. Szerencsére ma módunk van egybevetni, hogy milyen képet alkotott saját történelméről a cseh és a szlovák nemzet. A fontosabb kérdések között azt is vizsgálták, hogy a csehek és a szlovákok megítélése szerint melyek voltak a két nemzet történelmének legdicsőségesebb és legkevésbé dicsőséges periódusai. Így össze tudjuk hasonlítani a politikátörténetről alkotott közvéleményt a kommunista hatalomátvétel (1946) előtt, a kommunista hatalom húsz éve után, a prágai tavasz idején (1968), és a kommunizmus bukása (1990) után. Ezzel részben magyarázatot kapunk arra, hogy mennyiben és miért eltérő a közös Csehszlovák állam történelméről a cseh és szlovák polgárokban kialakult kép.

A nyugati politológusok intenzív érdeklődése a politikai kultúra iránt az ötvenes és hatvanas években nem talált visszhangra a kelet-európai tudósok közt. A politikai kultúra elmélete és empirikus kutatása, a nemzetek közötti összehasonlító vizsgálatok igénye nem felelt meg a marxista–leninista ideológia elvárásainak. El kell azonban ismernünk, hogy a hatvanas évek második felében a politikai és társadalmi légkör nyitottabb és toleránsabb volt, így a nyugati társadalomtudományi megközelítések nagyban befolyásolták a humán tudományokat (pl. új módszerek bevezetése a kvantitatív analízisben, behaviorizmus, az új baloldali ideológiája stb.). Az „emberarcú szocializmus” rövid időszaka lehetővé tette olyan kutatóintézmények felállítását, melyek a politikai kultúra nyugati fogalmának különböző összetevőivel és jellemzőivel foglalkoztak. Például a Közvéleménykutató Intézet különböző kísérleteket tett a piacelemzésre, politikai előrejelzésekre stb. Ezek alatt az évek alatt számos kutatási program valósult meg, amely illeszkedett a politikai kultúra elméleti és empirikus rendszerébe. Ennek ellenére a kutatók nem alkalmazták a politikai kultúra fogalmát.

1968 és 1989 között az évenkénti közvélemény-kutatások és speciális kutatási projektek szerteágazó tematikát öleltek fel. Ebből három témakört érdemes kiemelni.

1. *A politika – a kommunista párt politikája és a párttagság feltételei.* E fölméréseknek az volt a célja, hogy pozitívan értékeljék a kormány bel- és külpolitikáját, megerősítsék a marxista–leninista ideológiának a szocializmus építésében betöltött fontos szerepét, és hogy „bizonyítsák” a fiatalabb nemzedékek elégedettségét a rendszerrel. Speciális

közvélemény-kutatásokat is végeztek alkalmanként, a kommunista párt megalakulásának évfordulóin vagy pártkongresszusok idején. Történtek kísérletek a helyhatóságok, a népi tanácsi választások értékelésére is.

A nyolcvanas évek második felében végzett kutatásokat nem befolyásolta különösképpen a „peresztrojka friss légköre”. A „keményvonalasok” nem engedték, hogy a nyilvánosság foglalkozzék bizonyos „tabukkal”, amilyenek a szocializmus negatívumai, a bizalmatlanság általános növekedése a kommunizmus építésének gyakorlata ellen, a nyugati „életstílus” elfogadása stb. Az ilyen „érzékeny” témákat vizsgáló felméréseket roppant óvatosan kellett megfogalmazni, és különböző taktikai lépésekkel meg is kellett védeni – például a válaszadókat felkérték, hogy fejtssék ki nézeteiket az érvényes szocialista alkotmány egyes cikkelyeiről, vagy olyan felméréseket végeztek, melyek csak egy bizonyos helyzetet vizsgáltak, például a Reagen–Gorbacsov találkozót.

A Szlovák Statisztikai Hivatal Közvéleménykutató Intézetének egyik legérdekesebb felmérése 1989 júliusában (lásd Benkovicova 1990) azt vizsgálta, hogy mit jelent a demokrácia fogalma a szlovák állampolgárok számára. Az 1305 főből álló minta reprezentálta a szlovák lakosság nemek, a hagyományos marxista értelemben vett osztályhovatartozás, képzettség, életkor és lakóhely szerinti összetételét. A válaszadók nagy többsége – 57 százaléka – a „szocialista demokrácia” fogalmkörébe sorolta mindazokat a tevékenységeket, amelyek nem ütköznek az érvényben lévő törvényekbe, 55 százalék a demokráciát a termelők versenyével azonosította, és 38 százalék számára a „szocialista demokrácia” a magánvállalkozási aktivitást jelentette (amely ebben az időben egyáltalán nem létezett Szlovákiában), 51 százalék a demokrácia részének tartotta a szlovák állampolgárok külföldi munkavállalásának a lehetőségét, 22 százalék szerint a demokrácia azt jelenti, hogy a kommunista párt és a munkásosztály vezető szerepe érvényesül a társadalomban, 17 százalék úgy gondolta, hogy a demokrácia a különféle civil szövetségek és szervezetek tevékenységében ölt testet, 14 százalék a média állami ellenőrzés nélküli sokszínűségét jelölte meg a demokrácia legfőbb ismérveként, és 11 százalék tekintette a demonstrációkat és sztrájkokat a demokrácia jelének (a megkérdezettek tíz előre megadott válaszból hármat választhattak). A lehetséges válaszok némelyike többé-kevésbé megfelel a „bársonyos forradalom” szlovák változata (1989 vége) előtti és utáni demokrácia-képnek is. Lényegesen különböznek azonban az 1988-as és az 1989 utáni adatok a demokratikus országok megítélésében. 1988-ban a válaszadók egyötöde demokratikus országnak tekintette a volt szovjet blokk egyes országait (pl. Szovjetunió, Magyarország, Lengyelország, Kelet-Németország). Három évvel később mindössze a válaszadók három százaléka bízott a volt szocialista országok demokráciájában és várt segítséget ezektől az országoktól (lásd French Centre 1993).

Az 1989-es felmérésben a válaszadók mindössze öt százaléka állította, hogy a saját országa demokratikus, és ezeknek is nagy többsége hatvan évnél idősebb volt; a 18 és 24 év közötti korosztálynak csak két százaléka értett egyet ezzel a véleménnyel. Viszonylag sok válaszadó (15%) hangsúlyozta, hogy nincs egyetlen demokratikus ország a világon, és ilyen ország a valóságban nem is létezhet.

A válaszadók nagy többsége (kb. 90%) a demokratizációhoz kapcsolódó elvárásai között említette az életszínvonal javulását, különösen a magánszférában. A demokratizáció mint lehetőség a köz- vagy politikai életben való részvételre, valamint a személyes és vallási szabadság kifejezésére csak a válaszadók 8-14 százaléka számára volt fontos.

2. Etikai problémák. A „létező szocializmus”, különösen pedig a kommunista ideológia az erkölcsi értékeket és a polgári erőnyeket igen magas szinten megvalósító társadalmi formaként definiálta magát, amely minden tekintetben fölötte áll a dekadens és a fogyasztói Nyugatnak. Az úgynevezett szocialista erkölcsiség magasabbrendűségét demonstrálni hivatott felméréseknek az eredményei gyakorta csupán az elmélet és a gyakorlat közötti mély szakadékot, a nagyfokú korrupciót, a nepotizmust, a fogyasztói mentalitást és az egoizmust tárták föl. A kísérletek, hogy a munkakollektívákban ideális interperszonális kapcsolatokat mutassanak fel, gyakorta kudarcot vallottak az irreális elvárások miatt.

3. Nemzeti ügyek. Az 1968-as inváziót követő úgynevezett normalizációs időszak 21 éve alatt rendszeresen vizsgálták a szlovák lakosság viszonyát más népekhez. A legnagyobb problémát a romákhöz való viszony jelentette, de készültek felmérések a magyar kisebbség kulturális és életkörülményeiről, és természetesen olyan közvélemény-kutatások is, amelyek a Szovjetunió népei és a többi „szocialista” ország népei iránti baráti viszonyt voltak hivatottak megerősíteni.

E rövid összefoglalásból is kitűnik, hogy Szlovákiában léteznek olyan források, melyek lehetővé teszik az elemzést és az összehasonlítást a politikai kultúra múltbeli és jelenlegi elemei közt. Fontos kérdés azonban ezeknek a forrásoknak a minősége és megbízhatóságuk mértéke. A közvélemény-kutatások és más felmérések eredményeit nem hozták nyilvánosságra. A média is csak kozmetikázott adatokat kapott, amelyek megfeleltek a kommunista rezsim és politika hivatalosan kinyilvánított pozitív megítélésének. Különleges jelentéseket készítettek a „nomenklatura” részére, amelyek elősegítették a propaganda hatékonyabb irányítását és az „agymosást” igénylő területek kijelölését. A kutatási adatok ismeretében a kommunista rendszer vezető szerveinek pontosabb képük volt a valós helyzetről, mint az átlagos állampolgároknak. Jómagam nem értek egyet azzal a gyakorta hangoztatott érveléssel, hogy a „kommunizmus építésének” idején a kommunista elit és a civil társadalom között húzóódo mély szakadék

miatt a vezetőség nem tudta, mi történik a lakosság körében. A valóság az, hogy az elitnek elégséges hatalma volt ahhoz, hogy ne törődjön a közvéleménnyel.

AZ ÚJ SZLOVÁK ÁLLAM – AHOGYAN POLGÁRAI LÁTJÁK

1989 novemberében alig találhattunk volna valakit Csehszlovákiában, aki megkérdőjelezi a közös állam legitimitását. A „bársonyos forradalom” után készült közvélemény-kutatások tanúbizonysága szerint a népesség nagy többsége nem pártolta a Cseh Köztársaság és Szlovákia szétválását. 1992 áprilisában, a szakítást megelőző választások előtt, sokan támogatták az egységes cseh és szlovák államot, szinte minden fontosabb szlovákiai politikai pártban, beleértve V. Meciar későbbi kormányzó pártját, a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalmat (HZDS) is. A Szlovák Nemzeti Párt (SNS) volt az egyetlen kivétel, mivel már választási programjában meghirdette a független szlovák állam koncepcióját. A szlovákok nagy többsége változtatni kívánt ugyan Szlovákia státuszán a szövetségen belül, de nem akarta kettészakítani az országot. Az 1992-es választásokon győztes párt (a HZDS 37,3%-kal) választási programja nem tartalmazta a szétválásra való felhívást, ehelyett népszavazást ígért az együttélés jövőbeli lehetőségeire öt változatban kidolgozott tervvezetéről („valós” föderáció, föderáció, konföderáció, unió, független államok). Ez azt jelenti, hogy sem a HZDS-nek, sem pedig a Cseh Köztársaságban győztes, V. Klaus vezetése alatt álló Polgári Demokrata Pártnak (ODS) nem volt egyértelmű megbízatása a közös állam kettéválasztására. Később mind Meciar, mind pedig Klaus visszautasították a Csehszlovákia jövőjét eldöntő népszavazás kifrását, mivel nem voltak benne bizonyosak, hogy elegendő támogatást szereznének a szövetség felbomlasztásához. Ennek ellenére az elszakadást a közös állam mindkét részében bele-törődéssel fogadták – csupán értelmiségiek és politikusok kisebb csoportjai próbáltak tiltakozó akciókat szervezni, de ehhez nem tudták megnyerni a szélesebb néprétegek támogatását. Az értelmiségiek, művészek és a közös állam más támogatói között megalakult egyfajta „spirituális szövetség”, hogy az elszakadás ellenére továbbra is ápolja a folyamatos együttélés szellemét. A csoport, amolyan „lelki parlament”, hozzávetőleg háromszáz tagot számlál, akik évente többször is találkoznak (Report 1994). Mindannyian egyetértenek abban, hogy a piacgazdaság sem szakíthatja el azokat a kötelekeket, melyek a két nemzetet oly sok éven át összetartották.

1994 májusában a szlovák lakosságnak kevesebb mint egyharmada (26,8%) állította, hogy egy esetleges népszavazáson a Cseh és Szlovák Köztársaság kettészakadása mellett szavazott volna (októberben ugyanez az arány 23% volt), míg 57,5 százalék szavazott volna ellene (októberben 60%).⁵

A függetlenség első évében megnőtt a kettéválást bírálók száma, különösen azokban a politikai pártokban, amelyek határozottan elutasították „Klaus radikális gazdasági reformját” (HZDS, SNS, a Demokratikus Baloldal Pártja, SDL), és amelyek kevésbé drasztikus gazdasági változásokat ígértek. Az elszakadás jelenlegi kritikussai nemcsak a közös állam korábbi támogatói közül kerülnek ki, akik előre látták a szétválás negatív következményeit. Hozzájuk csatlakoznak azok is, akik kiábrándultak az új, független Szlovákia sikertelensége láttán, tekintettel a külpolitikára, a kisebbségi politikára és a szociálpolitikára, valamint azt tapasztalva, hogy az ország képtelen megfelelni a szociális és gazdasági elvárásoknak. Ezek az emberek egyre józanabban látják, mit érnek valójában a független Szlovákia fájdalommentes gazdasági átmenetéről hangoztatott ígéretek.

Ami a csehek és a szlovákok közti kapcsolatok jövőjét illeti, 1994 májusában Szlovákia lakosságának valamivel több mint egyharmada (34,8%) részesítette előnyben a két független államot, 30,4 százaléka választotta volna a konföderációt, uniót stb., 25 százalék a föderációt, 2,6 százalék egyéni megoldást, és 6,4 százaléknak nem volt véleménye.⁶ A szlovák politika reprezentánsai – legyenek mégoly jelentős politikai párt képviselői – óvakodnak attól, hogy nyilvánosan hitet tegyenek a cseh és szlovák újraegyesítés mellett valamiféle közös államban vagy unióban, a cseh politikusok részéről várható visszautasítás miatt. J. Moravcik államelnök júniusi franciaországi látogatása alkalmával kijelentette: „Csehszlovákia kettészakadása csak időleges, mivel az évezred végére mindkét köztársaság csatlakozni fog az Európai Közösséghez, s így a két ország között ismét igen szoros kapcsolatok lesznek. A szétválás azért volt elfogadható Szlovákia számára, mert a jövő szempontjából semmi nem fog megváltozni” (Report 1994). Az államfő nyilatkozata határozott ellenérzéseket váltott ki a cseh tömegmédiában, csakúgy mint a cseh és a szlovák politikusok körében.

Gyakran tapasztalható kétértelműség, zavarodottság annak a ténynek a tudomásul vétele körül, hogy az új Szlovák Köztársaság immár politikai realitás. Mind a szétválás ellenzőinek, mind pedig a független állam támogatóinak realista módon kell megítélniük a kérdést: az együttélés bármely jövőbeli változata csak szélesebb, európai horizonton képzelhető el.

A szlovák függetlenség első húsz hónapja alatt a Cseh Köztársasághoz való viszony változatlanul az egyik legfontosabb téma volt. Az új államoknak alapvető problémákkal kellett szembenézniük a kölcsönös gazdasági kapcsolatok területén, például a pénzügyi unió csak két hónappal a kettéválás hivatalos bejelentése után szűnt meg, a cseh állam felkérte Szlovákiát az 1992-es év költségvetési deficitjének a kiegyenlítésére, és nem adott ki további privatizációs kötvényeket szlovák állampolgároknak.

A korábbi közös, szövetségi tulajdon megosztásáról folyó vég nélküli viták tovább növelték a lakosságban a kettéválás nyomán

támadt elégedetlenséget. Az új határok által esetenként kettévágott falvakban élő állampolgárok a határ mindkét oldalán tiltakoztak a politikusok és adminisztratív szervek irracionális döntései ellen.

Összefoglalva, a szövetség kettéválását a polgárok nagyobb tiltakozó akciók nélkül, jobbra beletörődéssel fogadták. A gazdasági átmenet sikeresebb volta lehetővé teszi a Cseh Köztársaság polgárainak, hogy könnyebben azonosuljanak az új állammal, mint szlovák társaik.

TÁRSADALMI ÉS POLITIKAI PROBLÉMÁK

A szlovákiai társadalmi és politikai légkörben 1989 novembere óta bekövetkezett változások és az 1993 januárját követő fejlemények fölöttébb ellentmondásosak voltak. Szlovákia polgárainak a többsége meglehetősen szkeptikusan tekint az 1989 utáni politikai vezetésre. Az első, némileg poétikus jellemzés, a „bársonyos forradalom” igen hamar elvesztette értelmét – egy évvel 1989 novembere után a diákok már „ellopott forradalomról” beszéltek, és hamarosan széles körben elterjedtek az olyan, többé-kevésbé ironikus elnevezések, mint a „bársonyos zendülés”, „kommunista zendülés”, „palotaforradalom”, „zsidó–bolsevik összeesküvés” stb.

Az állampolgárok egyre elégedetlenebbek a „bársonyos forradalmat” követő fejlődéssel. 1993 októberében a szlovák népesség 51 százaléka (1991 májusában még csak 32%) értékelte negatívabban az akkori vezetést, mint azt megelőzőt, 12 százalék egyenrangúnak tartotta (1991 májusában 22% vélekedett így), és csak 35 százaléka támogatta az 1989 utáni politikai vezetést (1991 májusában 38%).⁷

Az 1989 utáni rendszer támogatói a gazdaságban és a politikában a liberális vagy a konzervatív irányzathoz állnak a legközelebb, és Szlovákia további útját a Nyugathoz való közeledésben látják. A heterogén csoport tagjait megosztják az új alkotmányos berendezkedésről vallott nézeteik: egy részük bírálja, másik részük támogatja a szlovák függetlenséget. Ez a törésvonal szinte valamennyi társadalmi és politikai osztályban, szakmai szervezetben és értelmiségi csoportban megfigyelhető.

Az 1989 utáni vezetéshez való pozitív viszony két, egymásnak ellentmondó elképzelésen alapul. Az első a liberális orientáció, mely a szabadság, a demokrácia és az egyéni felelősség szerepét hangsúlyozza a gazdaságban és a politikában, toleránsabb a nemzeti-nemzetiségi kérdésben. A másik az a határozott meggyőződés, hogy Szlovákia szuverenitása a kommunista rezsim bukásának logikus következménye volt. Ennek a felfogásnak a hívei az átlagosnál nagyobb arányban választották azt, hogy akkor is Csehszlovákia kettéválásztása mellett döntenének, ha most írják ki a népszavazást.

A jelenlegi vezetést támogatók java része férfiakból és fiatalokból áll. Pozitív attitűdjük képzettségükkel és idegennyelv-tudásukkal mutat szoros összefüggést. A diákok 74 százaléka úgy gondolja, hogy a

jelenlegi vezetés jobb, mint a „reális szocializmus” időszakának a vezetése. Hasonlóképpen vélekedik a kisvállalkozók 70 és az értelmiségiek 51 százaléka is.⁸

Megfigyelhető a kommunista rezsim idealizálásának a tendenciája is, a „régis szép idők” iránti nosztalgia észrevehető növekedésével egyetemben, a reális szocializmus idején elkövetett jogtalanságok pedig egyre inkább feledésbe merülnek. Ez könnyen kimutatható a mindennapi életben, a gazdasági átalakulás ellentmondásos megítélésében, a fontos problémákra adandó válaszok körüli zavarodottságban, a jövőt illető bizonytalanság és félelmek növekedésében. A polgárok gyakorta hiányolják „a biztonságot”, amely szinte életvitelük részévé vált a korábbi, kommunista rezsim idején. A biztos pont keresése kifejezésre jut az 1989. november előtti Csehszlovák Kommunista Párt tevékenységének többnyire pozitív megítélésében. 1994 májusában a szlovák lakosság 31,1 százaléka a kommunista párt szerepét inkább pozitívnak, mint negatívnak tartotta.⁹

A polgárok megszokott biztonságérzetének elvesztése nyomán támadt úr, a közös értékek alapvető megváltozásával együtt járó zavarok és a politikai kultúra formálásában megfigyelhető átgondolatlanság, a szertelen beavatkozások kulturális sokkot idéztek elő. A megrázkódtatás egyrészt a politikai, gazdasági és nemzeti szférákban bekövetkezett átmenettel függ össze. Emellett közrejátszanak benne a társadalmi tudatban immár mélyen gyökerező sztereotípiák is, mind a közösségi, mind pedig a magánszférára vonatkozóan. Ezeket a pozitív vagy negatív sztereotípiákat a nemzetközi politikai életben a nyugati politikusok alakítják, akik olykor beérik a túl egyszerű magyarázatokkal. Ilyen például az, hogy a szlovákokat a többi közép-kelet-európai néphez képest nagyobb mértékben jellemzi a nacionalizmus, a szeparatizmus, a keresztény-szellemiség, továbbá a baloldaliság és a keleties beállítottság.¹⁰

Ami az egyes embereket illeti, a sztereotípiák a kommunizmus bukását követő „normatív vákuummal”, az állampolgárok gondolkodásmódjában továbbélő „posztkommunista örökséggel” és a nyugati életmódra való gyors áttéréshez fűzött irreális várakozásokkal függnek össze; bár a fogyasztói társadalom előnyeit már az előző rendszerben is jól ismerték, erősen kritizálták. Miután illúzióknak bizonyult, hogy a demokráciába rövid úton el lehet jutni, és az állampolgárok hamarosan alapvető gazdasági nehézségekkel találták magukat szembe, rádöbentek, hogy a lelkes áldozathozatal nem feltétlenül eredményez jobb életkörülményeket.

Szlovákiában az egyre mélyülő gazdasági problémák, a politikai elit képtelensége arra, hogy megtalálja a kölcsönös együttélés módjait egy egységes Cseh-Szlovákiában, valamint a politikusok körül gyakran a nagy nyilvánosság előtt kirobbant botrányok lépérsőrl lépésre aláásták az állampolgárok bizalmát az állami politikában és az új demokratikus intézmények legitimitásában. 1994 májusában a polgárok 30,4 százaléka szavazott egyértelműen bizalmat Szlovákia elnökének, ezzel

szemben a Parlamentnek 7,9, a kormánynak 14,4, a szakszervezeteknek 11,5 százalék, az egyháznak 20,9 százalék, a médiumok iránti bizalom pedig 5,4 százalékos volt.¹¹

Az elidegenedés az „új hatalomtól” együtt járt azzal, hogy a szlovák lakosság nagymértékben megvonta bizalmát a politikai intézményektől. A választott intézmények iránti nagyfokú bizalmatlanságot részben magyarázza az, hogy a múltban nem voltak tapasztalatok a politikai életnek ezen a területén, nem létezett olyan elmélet, mely a változások időzítésével és prioritásaival foglalkozott volna; mind a központi, mind pedig a helyi szinteken igen kevés volt az idő a felelős döntések meghozatalára és, természetesen igen sok problémát okoz az új közösségi identitás felépítése. Ezeket az általános megállapításokat alátámasztják a különféle empirikus vizsgálatok eredményei, amelyek gyakorta nagyon hasonlóak a többi posztoszocialista országban végzett főlmérések adataihoz.

Egy évvel ezelőtt Szlovákia lakosságának 89 százaléka azon a véleményen volt, hogy a politikusok elsősorban a maguk, illetve támogatóik érdekeivel törődnek. A válaszadók túlnyomó többsége (79%) úgy vélte, hogy a nepotizmus, a haszonelvűség és a karrierizmus uralkodik a politikában (French Centre 1993). Az ilyen és hasonló meggyőződéseket beszédesen illusztrálja az a széles körben elterjedt nézet, hogy „a gazdagok megvásárolják a demokráciát, mindig is ezt tették, és ezt is fogják tenni”. A „bársonyos forradalmat” kísérő eufória rövid időszaka után ismét előtérbe kerültek olyan, a régi rezsim idejéből ismert attitűdök és nézetek, mint az, hogy „a politika piszkos üzlet”, s most ezek jellemzik Szlovákia politikai kultúráját.

Kezdetben az elégedetlenség főleg a politikusokkal szemben nyilvánult meg, s kevésbé irányult konkrét politikai döntésekre. Ez világszerte ismert jelenség, amely feltehetően inkább a profi politikusok gazdasági és társadalmi státuszával függ össze, mivel a pozíciójuk elválasztja őket az átlagemberektől, s így úgy tűnik, hogy már nem is választóikat képviselik.

A szlovákiai átmenet legtöbbet vitatott és legsürgetőbb problémái a következők: az egészségügy, a munkanélküliség, a biztonság és a bűnözés, az oktatás és az életszínvonal. Az első helyet a szociális problémák foglalják el, a politika és politikusok iránti érdeklődés (3,6%) láthatóan visszaesett, és ugyancsak kevésbé érdeklik az embereket a gazdasági átalakulás és a magánvállalkozások kérdései (adók, jogszabályok stb.) (7,8%).¹²

VÉLEMÉNYEK A PIACGAZDASÁGRÓL

A szlovák népességén belül az egyik alapvető értékellentét az egyén és az állam viszonyának a megítélése. Szlovákiában erősek a kollektivistista és állami-paternalista hagyományok. A közvélemény-kutatások

megerősítik, hogy a döntő elmozdulás az állami felelősségtől az egyéni felelősségvállalás irányába még nem történt meg.

Emellett Szlovákia váratlan és súlyos gazdasági problémái felerősítették az állami beavatkozást követelő hangokat. Az állam szerepével kapcsolatos attitűdök bizonyos stabilitást mutatnak az utóbbi időben. Az emberek egy részének határozott meggyőződése, hogy az állam továbbra is fontos funkciókat lát el: a népesség 89 százaléka szerint az állam feladata, hogy munkát biztosítson mindenkinek, aki dolgozni akar; 80 százalék azt gondolja, hogy államilag kell megszüntetni az áruk nagy részét; 75 százalék pedig úgy véli, hogy az államnak jobban kellene segítenie a családokat a lakáshoz jutásban.¹³ 1994 májusában a szlovák lakosság 49 százaléka az állami irányítás alatt álló szociális piaccgazdaságot részesítette előnyben, 14,7 százalék a korábbi szocialista tervgazdálkodást tartotta helyesnek, és csak 26,9 százalék választotta a minimális állami befolyással működő piaccgazdaságot.¹⁴

Ezek az intervencionista elvárásokat tükröző nézetek nem akadályozták meg a lakosság számottevő részét abban, hogy a szabadpiacot támogassák: a válaszadók 24 százaléka vélte úgy, hogy a magánvállalkozásoknak meg kell adni a lehető legnagyobb szabadságot, hogy elfogadható, ha a valóban rátermett embereknek sok pénze, akár milliói vannak (61%), és hogy a külföldi vállalatoknak teljesen szabad kezet kell kapniuk Szlovákiában (65%).¹⁵ Ezen az általános kereten belül megfigyelhető, hogy a népesség jelentős részének zavaros, kétértelmű, olykor pedig szembetűnően ellentmondásos elképzelései vannak ezekről a dolgokról. Az emberek néha teljesen vagy részben egyetértenek egy véleménnyel, ugyanakkor a vele teljesen vagy részben ellentétes véleménnyel is. Az effajta következetlenségekről árulkodik az is, hogy a válaszadók 54 százaléka szerint a szlovák tulajdonban lévő vagyont nem szabad az idegen tőkének kiárúsítani (French Centre 1993).

Ráadásul a függetlenség kinyilvánítása után a szlovák gazdaság fejlődése komoly visszaesést mutatott: a munkanélküliség 14,5 százalékra nőtt, a költségvetés hiánya elérte az 5, az infláció meghaladta a 30 százalékot, és a szlovák valuta 10 százalékot veszített értékéből. A közéleti és politikai viták az 1992-es választásokat követően szinte kizárólag a privatizációról folytak. A kis- és közép vállalkozások képviselői 1994 februárjában tiltakozó felvonulással adtak hangot az új adórendszer miatti elégedetlenségüknek, amely hátrányos helyzetbe hozta őket az állami vállalatokhoz képest. A vállalkozókkal szemben alkalmazott kormánypolitika hatása lemérhető abból, hogy számuk 390 000-ről 200 000-re esett vissza (Malova 1994).

A gazdasági nehézségek az életszínvonal nagymértékű csökkenését idézték elő, jelenleg a családok majdnem egyötöde a létminimum alatt él. A Nemzeti Tanács és a kormány újra meg újra napirendre tűzi az egészségügyi politika, a szociális biztonság, a családi pótlék és a nyugdíj szabályozásának módosítását. Az IMF ajánlásai arra kényszerítették a kormányt, hogy a szociális kiadások csökkentése révén

enyhítse a költségvetési hiányt. Ennek szinte természetes következményeként felerősödtek a baloldali és Nyugat-ellenes érvelések.

A különböző forgatókönyveket, melyeket egyfelől az 1992. júniusi választásokon győztes párt, valamint Vladimir Meciar miniszterelnök, másfelől az ellenzéki parlamenti pártok (Kereszténydemokrata Mozgalom – KDH, a Demokratikus Baloldal Pártja – SDL, a magyar pártok) ajánlottak, nyilvánosan megvitatták a médiában és egyéb fórumokon. Vladimir Meciar leváltását követően, 1994 márciusától az új kabinet Jozef Moravcik miniszterelnök vezetésével megpróbálta felgyorsítani a privatizáció folyamatát, és újra fölkelteni az érdeklődést a „kuponos privatizáció” iránt. A kormány rendelkezésére álló rövid idő (az 1994. szeptemberi választásokig) nyilvánvalóan befolyásolta a döntéshozatalt.

Összefoglalva, a gazdasági átlakulással és a piacgazdasággal kapcsolatos attitűdök meghatározó módon befolyásolják a fejlődés további útját. A szocializmus súlyos öröksége az emberek döntő többsége számára nem teszi lehetővé, hogy feladja régi meggyőződéseit és beidegződéseit, legalábbis ami az állam gazdaságban betöltött szerepének túlértékelését illeti.

A POLITIKAI ELIT SZEREPE AZ ÁTMENETI IDŐSZAKBAN

A kommunista rezsim bukása után Szlovákiában két választás volt, és egy hónapon belül harmadszorra is szavazni fogunk. Miben különbözik az új politikai elit a régitől? Milyen háttérrel és attitűdökkel érkeztek az új politikusok, mi jellemzi magatartásukat és politikai orientációjukat?

Az 1990-es és 1992-es parlamenti választások heterogén összetételű politikai erőket juttattak hatalomra, stabil pártstruktúrák, pártfegyelem, illetve egyeztetett politikai programok nélkül. A politikai pártok deklarált céljai folyamatosan változtak a politikai fejlemények hatására. A politikai identitás többnyire elméleti és verbális nyilatkozatokban fejeződött ki, a gyakorlatban kevésbé. 1989 novembere óta öt kormány volt uralmon, és kétszer azonos volt a miniszterelnök személye is (Vladimir Meciar).

A széles körűen támogatott, jelentősebb politikai mozgalmakra jellemző „bomlási szindróma” a következő választásokra való felkészülés közben sem szűnt meg. Az elit az áldatlan belső harcok, a személyes rivalizálás következtében erősen fragmentálódott. A választási törvény értelmében a parlamentbe való bejutáshoz egy pártnak a szavazatok minimum öt százalékát kell megszereznie, két vagy három pártból álló koalíció esetében ez az arány hét százalék, a háromnál több pártból alakult szövetség pedig tíz százalékkal juthat be a parlamentbe.

Az SDL (a kommunista utódpart) kivételével minden jelentős politikai mozgalom és párt több részre szakadt az 1989 novembere

utáni meg- vagy újraalakulása óta. Nincsenek világosan meghatározott és általánosan érvényes kritériumok, amelyek alapján meg lehetne különböztetni a politikai eliten belüli törésvonalakat, de néhány általános tendencia megfigyelhető. Ilyen például az uralkodó eliten belüli személyes konfliktusok, feszültségek problémája, amely együtt jár azzal, hogy alábecsülik egy-egy párt, mozgalom vezetőinek a szellemi képességeit; vagy ilyen a független szlovák köztársaság gondolatát támogatók és ellenzők közti szakadás; végül a pártok programjától független hatalmi versengés.

A szlovák politikai vezetők egy része 1989 novembere óta többször is változtatott politikai elkötelezettségén, ami nem csak az adott párt nevének a megváltoztatását jelentette. Hovatovább lehetetlen komoly értékbeli vagy programbeli különbségeket találni, és ha olykor van is néhány jellegzetes különbség, akkor rövidesen eltüntetik őket – merőben pragmatikus megfontolásokból.

Figyelemreméltó tény a szlovákiai politikai rendszer összetételében a jobboldali beállítottságú politikai erők fragmentáltsága. Az 1992-es választásokon elszenvedett teljes vereség után – a jobboldali pártok még a parlamentbe jutáshoz szükséges küszöböt sem érték el – politikai vezetők még mindig nem képesek koalíciót alakítani a következő választásokra. E politikusok körében, akik közül 1989 novemberében sokan vezető szerepet töltöttek be, gyakori a karrierizmus és az arrogáns magatartás, ami kérdésessé teszi, hogy ez a jobboldal képes-e a valós problémák megoldására.

Sokan azt várták, hogy a kommunizmus bukása után az egyik leglátványosabb változást az uralkodó eliten belüli személycserék jelentik majd. Kezdetől fogva eleven volt ugyan a korábbi kommunista elit lecserélésének a gondolata, de ezzel ellentétes folyamatokat figyelhetünk meg az új politikai elit kialakulásában.

Midnenekelőtt a „nem-politikai politika” képviselői kétségtelenül megfeleltek az új politikai vezetőkkel szemben támasztott követelményeknek, vagyis nem voltak tagjai a kommunista pártnak, sem egyéb olyan politikai szervezetnek vagy érdekcsoportnak, amely a kommunista pártot támogatja, illetve az úgynevezett Népfronthoz tartozott.

Ugyanakkor a közvéleményben élt egy ezzel ellentétes igény is, nevezetesen, hogy a „legtapasztaltabbak” – persze nem a kommunista párt nyíltan megalkuvó tagjai – kerüljenek vissza a hatalomba. Ennek ellenére a szlovák politikai elit jelenlegi összetételében – a volt szövetségi szinthez hasonlóan – jelen vannak a kommunista pártban korábban magas pozíciót betöltő személyiségek is. Ez különösen jól látható, ha egy pillantást vetünk a Cseh Köztársaságban végbement rekrutációs folyamatra, ahol a politikusok megpróbálták kizárni a korábbi kommunistákat a politikai elitből. A gyakorta emlegetett frázis, hogy „kevés a kompetens ember”, Szlovákiában azt eredményezte, hogy az uralkodó elit kiválasztása az „újrafelhasználás” modellje szerint történt.

A kommunista múltból való átmenet és a váltás folyamata ellentmondásos és zavaros. Jól megfigyelhető ez csaknem minden politikai pártban; a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsába delegált 150 képviselő közül 99 volt tagja a kommunista pártnak, a kabinetben pedig Moravcik minisztereinek és minisztereinek több mint a fele úgynevezett kommunista múlttal rendelkezik. Figyelemreméltó tény az is, hogy a politikai elit nagy része saját „politikai születésnapját” 1989 novemberre utánra teszi, megtagadva a korábbi rezsim alatt folytatott politikai tevékenységét.

Teljesen nyilvánvaló az a tendencia, hogy azok az egykori kommunista párttagok, akiknek megfelelő személyes kapcsolataik voltak, különösen az ipari vezetők körében, igyekeznek minél jobb gazdasági pozícióba jutni. A gyárigazgatók személye alig változott. Elegendő mennyiségű tőkét és képzettséget szereztek ahhoz, hogy magánvállalkozásba kezdjenek. A volt kommunista politikai elit prominens személyiségei gyakorta nem maguk jelennek meg a gazdasági életben, hanem rokonaikat vagy barátait bízják meg ezzel.

Ami a jövőt illeti, a szlovák lakosság 41,9 százaléka úgy véli, hogy a politikusok közötti konfliktusok nagy valószínűség szerint növekedni fognak, 44,8 százalék szerint pedig inkább ez a valószínű mint az ellenkezője.¹⁶ Ez híven kifejezi az egész társadalom politikai légkörét.

A szlovák politikai elit (csakúgy, mint a kommunista időszakban) még mindig fontos szerepet játszik a véleményformálásban, mivel ellenőrzés nélkül használhatja a médiumokat. Ezt a jogot csak rövid időre korlátozták, az új kabinet megválasztásáig. A kialakuló új elit többé-kevésbé nyílt kísérleteket tesz arra, hogy a legfontosabb médiumokat, különösen a rádiót és a televíziót, valamiképpen az ellenőrzése alá vonja.

SZOCIÁLIS RÉTEGZŐDÉS ÉS POLITIKAI PLURALIZMUS

A kommunista rezsim uralma alatt Csehszlovákiában – eltérően a „reális szocializmust építő” országok többségétől – még a nyolcvanas évek második felében sem voltak törvényes független szervezetek és cselekvési lehetőségek. Szlovákiában minden kísérlet, amely a „párhuzamos társadalom” (lásd Kusy 1993) megteremtésére, vagy a jobban szervezett „másként gondolkodó” cseh csoportok eszméinek az elterjesztésére irányult, kudarcot vallott a polgárok törvénytisztelete miatt. Így a „bársonyos forradalom” után az első alkotmánymódosítások és törvények a polgári szervezetek létrehozásának a feltételeiről, a gyülekezési jogról és a pártalapítás jogáról rendelkeztek. Ez a kommunista párt uralkodó szerepének a végét jelentette. A változások kiterjedtek a kultúra és az oktatás területére is.

A piac szabaddá tételéből eredő társadalmi folyamatok, a hatalmas gyárak és hadiüzemek bezárása, valamint a munkanélküliség egyidejű emelkedése újfajta szociális rétegződést eredményeztek. A lassan

újjáéledő civil társadalom szerveződését kapkodva, átgondolatlanul beépített nyugati szervezeti és intézményi minták határozták meg. A közvélemény elfogadta őket nyugati eredetük miatt, azonban tevékenységi formáikat, struktúrájukat és a vezetők magatartását tekintve ezek túlságosan is hasonlítottak a kommunista Népfront szervezeteire – mint ismeretes, a Népfront védőernyőként szolgált az olyan politikai pártok és érdekcsoportok számára, amelyek elismerték a kommunista párt vezető szerepét. Mindenesetre az újonnan alakult érdekcsoportokhoz és szervezetekhez tartozást pozitívabbnak értékelték az emberek, mint valamelyik új politikai pártba való belépést, mivel az új pártok többnyire a kommunista pártból jól ismert elvhez tartotta magát. A pártelvű politizálással szembeni ellenérzés jól látható az újonnan alakult politikai erők elnevezéséből, például mozgalom, fórum, szövetség, unió. Négy év elteltével ma is kétséges, hogy az aktív parlamenti politikai erők egyáltalán nevezhetők-e „pártnak” (pl. Kereszténydemokrata Mozgalom, Demokratikus Unió).

A szlovák társadalomnak, a többi posztkommunista országhoz hasonlóan, szembe kell néznie a politikai pártokban való részvétel iránti közérdeklődés gyors hanyatlásával. A kutatások eredményei azt mutatják, hogy a „politika iránti érdeklődés” nem azonos a „politikában való részvétellel”. Például egy olyan felmérésben, ahol egyetemi diákoknak 16 tevékenységet kellett fontossági sorrendbe állítaniuk, a „politikában való részvétel” került az utolsó helyre (French Centre 1993).

A fiatal generáció nem kíván sem politikai pártok, sem más formális szervezetek keretében tevékenykedni. A fiatalok egy kisebb csoportja úgy gondolja, hogy a politikában való részvétel a lehető legjobb kiindulópont a karrierhez. Ez a magatartásforma nem áll messze a kommunista gyakorlattól, amelyben a „párttagsági igazolvány” egyidejűleg „munkakönyv” is volt. A szocialista rezsim idején hozzávetőleg másfél millió ember volt tagja a kommunista pártnak, azaz Csehszlovákia lakosságának 11 százaléka. Ez az arány viszonylag magas a többi szocialista ország adataihoz képest, így lehetséges, hogy a mostani megcsappant érdeklődés a politika iránt csak időszakos reakció a közelmúlt eseményeire.

A párttagságra való csekély hajlandóság ellenére a kommunista rezsim bukása után számos párt alakult. 1990-ben 60 bejegyzett politikai párt volt, számuk 1992-ben a választások előtt 142-re emelkedett, majd 1994-ben ismét 64-re esett vissza. Legtöbbjük a szélesebb körű politikai mozgalmak szétszakadásával keletkezett. A meglévő politikai szerveződések törekvése, amely a parlamenten belül is jellemző, többek között ciklikus politikai válságot okozott. A bizonytalan helyzet megoldására tett kísérletnek tekinthető a két évvel előrehozott parlamenti választás.

TÁRSADALMI SZERVEZETEK ÉS ÉRDEKCSOPORTOK

A politikai pártok mellett más szervezetek is helyet igényelnek maguknak a politikai életben – kulturális intézmények, amilyen a Matica Slovenska, ezen kívül különféle szövetségek (írók, értelmiségiek, újságírók, tudósok szervezetei). A szlovák elnök szintén aktív politikai szerepet vállal magára. Például az ő feladata a kisebbségi kerekasztalok megszervezése a politikai képviselői érdekében; a független Szlovák Köztársaság első évfordulóján az elnök a parlamentben tartott beszédével intenzív politikai kampányt indított el Vladimir Meciar kormánypártja ellen. A szakszervezet ambiciózus vezetői igyekeztek megőrizni vezető pozíciójukat a mozgalomban, és egyidejűleg átmenteni a szakszervezet befolyását és vagyonát.

A kommunizmus bukása után egyéb érdekcsoportok és szövetségek is kialakultak, így 1994 késő tavaszán 600 nem-kormánysszervezet és közel 5000 szövetség, unió, klub stb. működött. Az előző rendszer legtöbb hivatalos tömegszervezetét megszüntették és vagyonukat felosztották utódszervezeteik között. Csak azok maradtak fenn, némileg átalakított formában, amelyek jó személyi kapcsolataik révén át tudták menteni vagyonuk egy részét. Közöttük található a Nőszövetség (Szlovákiai Nők Demokratikus Uniója, DUZS) utódszervezetét, amely ismét a védőernyő szerepét próbálja magára vállalni a nőszervezetek fölött. A legbefolyásosabb és a kommunista párt által is támogatott szakszervezetek megtartották vagyonukat és szakszervezeti szövetségé alakultak át. Az ágazati szakszervezetek egymás ellen is harcolnak az államhoz fűződő előnyösebb kapcsolatokért, jobb pozíciókért. Szlovákiában a katolikus szakszervezetnek nincs világos programja, ennek ellenére jelentős befolyást gyakorol a közéletre. A hivatalos cseh és szlovák ifjúsági szervezeteket mindkét köztársaságban megszüntették és vagyonukat felosztották az új szervezetek között (Szlovákiában 1993-ban 54 ifjúsági szervezet működött).

Az érdekcsoportok és szövetségek aktivitása és szerepe a polgári társadalom újjáéledéséről tanúskodik, ugyanakkor szembeötlően hanyatló befolyásuk a közéletre. A vezetők mindenekelőtt arra törek-szenek, hogy az általuk irányított szervezet vagy egy más érdekcsoport nevét és programját fölhasználva vonzó pozícióra tegyenek szert. Ha ezt megszerezték, tevékenységüket többé-kevésbé formális szintre redukálják.

Az érdekcsoportoknak és szervezeteknek a szlovák társadalomban betöltött jelenlegi szerepéről elmondható, hogy a politikai befolyásolásnak és lobbizásnak – eltekintve az ipari vezetők által alkalmazott és általában a saját céljaik elérésében eredményes, átörökölt „régis-trukturáktól” – nincsenek hatékony módszerei. A civil társadalom még mindig nagyon gyenge és nem képes elejét venni a fragmentálódásnak. A „klientélizmus” valamennyi társadalmi szférában eleven.

A MÉDIA ÉS A SAJTÓ

A szlovák társadalomban az átmenet legmeghatározóbb eleme a pluralista sajtó és rádió realitása. Ezzel szemben annak ellenére, hogy számos kísérlet történt magánkézben lévő televíziós csatornák létrehozására, s a kérdést nyilvános vitákon, valamint a parlamentben is megvitatták, még mindig nem engedélyezik magán-televíziós állomások működését.

Szlovákiában a politikai elit több ízben kísérletet tett a tömegmédiák függetlenségének a megnyirbálására. A közelmúlt fejleményei megerősítették azt a mélyen gyökerező meggyőződést, hogy a tömegkommunikációs eszközök eldönthetik, hogy ki nyer és ki veszít a politikában, így azután a politikai szereplők időről időre megpróbálják a médiumokat megfosztani a függetlenségüktől. A tömegmédiákért látványos harc folyik szinte mindegyik posztkommunista társadalomban. Szlovákia esete a sok kipattant botrány miatt nemzetközi szinten is ismertté vált. A médiumok függetlenségének korlátozására tett lépések hatása azonban a várttal ellentétesnek bizonyult, a nyomás alá helyezett médiumok megerősödtek (pl. *Smena*, *SME*, *Republika* – *Slovenska Republika*, *Szabad Európa Rádió*, *Radiozurnal*). Néhány esetben a lapok (pl. a *Slovenske Pohľady*) arra kényszerültek, hogy föladják meggyőződésüket vagy lemálljanak a kiadással, miután a kulturális minisztérium megvonta tőlük a pénzügyi támogatást (*Kulturny zivot*).

Manapság Szlovákiában 18 napilap, 40 hetilap és körülbelül 60 tudományos periodika jelenik meg. Néhány ezek közül politikai pártokhoz tartozik, például a *Pravda* című napilap a SDL-hez, a *Praca* a szakszervezetekhez, a *Slovenska Republika* a HZDS-hez, a *Slovensky Dennik* a KDH-hoz stb. Két állami rádióadó van, amelyek rendszeresen sugároznak kisebbségi műsorokat is, 20 magánkézben lévő rádióadó működik, ezen kívül két állami televíziós csatorna, amelyek szintén közvetítenek kisebbségi műsorokat is.

EGYHÁZAK – VALLÁS

A szlovák lakosság körében magas a hívők aránya (a polgárok 82,5 százaléka vallja magát hívőnek), a legtöbben katolikusok (hozzávetőleg az összes hívő 60 százaléka). A protestáns egyházaknak az összes hívők 6,2 százaléka a tagja, és 9,7 százalék vallja magát nem-hívőnek (Cenzus 1991). Paradoxnak tűnhet, hogy a szlovák népesség 63 százaléka tart attól, hogy az egyház beleavatkozzék a politikába.¹⁷ Ezek a félelmek elsősorban a nem-hívők és a protestánsok körében élnek, de a katolikusok fele is osztja őket. Az egyház politikai szerepének negatív megítélése a katolicizmusnak a fasizmussal az első független szlovák állam idején, a második világháború alatt fenntartott kapcsolatával magyarázható. További ok lehet, hogy a katolikus

egyház különös nyomatékkal igényli, hogy a parlament hozzon szigorúbb abortusz-törvényt. Sok polgár nem fogadja el az egyháznak azokat a törekvéseit sem, amelyeknek célja a szexuális és erotikus témák korlátozása a tömegmédiumban.

A SZLOVÁK POLITIKAI KULTÚRA NEMZETI VONATKOZÁSAI

Alapvető kérdése a jelenlegi szlovákiai fejlődésnek, hogy miként lehet összhangba hozni a nemzeti, demokratikus és a polgári törekvéseket az új demokrácia építésében. Két különböző hagyomány él: az egyik a konzervatív-nemzeti, némileg befelé forduló, meglehetősen populista és néha nyíltan a két háború közötti szlovák állam eszméit felelevenítő irányzat. A másik hagyomány a „nyitott ablakok” megközelítést követi, amely a két háború közötti időszakra volt jellemző, és mindenekelőtt az antifasiszta magatartásban, a hitleri koalíció mellett – igaz, többnyire csak formálisan – harcoló kormánnyal szembeni ellenállásban fejeződött ki. A jelenlegi szlovákiai politikai helyzetet meghatározóan befolyásolja e két irányzat jelenléte. A társadalomnak azt a részét, amely a legérzékenyebben reagál ezekre a kérdésekre, a nemzeti kisebbségek alkotják.

Csehszlovákia megalakulásától fogva többnemzetiségű állam volt, és ez a tény különösen jellemző Szlovákiára, ahol a népesség hozzávetőleg 15 százaléka nemzeti kisebbség tagjának vallja magát. A legnagyobb a magyar kisebbség, amely területileg összefogottan, Dél- és Dél-kelet-Szlovákiában él. Az ukrán és ruszin népesség többnyire Észak-keleti Szlovákiában helyezkedik el, és Szlovákia lakosságának 0,56 százalékát teszi ki. A romák Szlovákia egész területén, elsősorban a keleti és déli területeken. Viszonylag kis számú német, lengyel és horvát minoritás is él az országban, területileg igen behatároltan. A zsidókat szintén tekinthetjük önálló kisebbségnek, de ők nem etnikai, hanem inkább vallási téren különülnek el.

Csehszlovákia fölbomlása után új kisebbség jelent meg mindkét országban: a Cseh Köztársaságban a szlovákok (körülbelül félmillió ember), Szlovákiában pedig a csehek (körülbelül százezer ember). E csoportok számára új helyzetet jelent, hogy kisebbségként élnek az országban. Először is (különösen a vegyes házasságok esetében) az állampolgárság problémájára keresik a megoldást, másodsor pedig, hogy miként juttassák kifejezésre a saját nemzeti hovatartozásukat. Új kulturális szövetségek, klubok, periodikák jelennek meg az ébredő nemzeti tudat jeleként. Szlovákiában 1994 augusztusában lezajlott a Szlovákiában élő csehek általános közgyűlése, melyen hét regionális szervezet küldöttei voltak jelen. Megegyeztek a Szlovákiai Csehek Szövetségének a létrehozásában, amelynek az a rendeltetése, hogy „tevékenységével előmozdítsa a Szlovákiában élő csehek, morvák és

sziléziaiak társadalmi, kulturális és tudományos életének a fejlődését”,¹⁸

A szlovákiai demokrácia fontos eleme a Szlovákiában élő kisebbségekhez való viszony. A népesség 11 százalékát kitevő magyar kisebbséggel való együttélésben fontosnak bizonyultak az alábbi fejlemények: 1) az 1990 őszen elfogadott nyelvtörvény, amely lehetővé teszi a szlovákon kívül más nyelvek használatát is a helyi politikai eljárásokban azokon a településeken, ahol a kisebbség a lakosság húsz vagy annál több százalékát teszi ki; 2) miután a Szlovák Köztársaság az Európa Tanács tagjává vált, a nyelvtörvény további két aspektusa várt megoldásra: az első a nők nevének és családnevének nyelvtani alakja, a második pedig a településeket jelző táblák feliratának a nyelve – a szlovák parlament a két törvényt 1994 júliusában fogadta el; 3) Magyarország és Szlovákia nemzetközi szintű kapcsolatai, melyekben visszatérő feszültségeket okoznak a gabcikovái vízlépcső, valamint a Szlovákián belüli regionális körzetek új nemzetiségi összetételére vonatkozó különböző megoldási javaslatok körüli állandó viták.

A kisebbségi jogok az eliten belül a politikai versengés tárgyává váltak. Szlovákia lakosságának nagy hányada (a szlovákok 67 és a magyarok 60%-a) úgy érzi, hogy a szlovák–magyar kapcsolatok romlottak 1993 januárja óta. A szlovák és a magyar nemzetiségű átlagpolgár egyaránt azt tartja, hogy a Dél-Szlovákiában élő magyarok és szlovákok közti kapcsolatok rossz voltát különösen azok hangsúlyozzák, akik nem ezen a területen élnek. A szlovákok részéről a magyarok iránt érzett előítélet és averzió gyakrabban tapasztalható a tisztán szlovákok lakta területeken, míg a nemzetiségileg kevert területeken a mindennapos kapcsolat tompítja a konfliktusok élét. Azok a szlovákok, akik az etnikailag kevert területeken élnek, gyakran tiltakoznak a magyar–szlovák ellentéteket mesterségesen dramatizáló politikusok megnyilatkozásai ellen. Már csak azért is, mert a kevert területeken élő szlovákok és magyarok közötti valós kapcsolatok feltárása nyomán kitűnik: „mítoszok újabb sorozatáról” van szó.¹⁹

A magyar kisebbséget két politikai párt képviseli a szlovák parlamentben, és az 1994-es választásokra három magyar politikai párt (a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom [MKDH], a Magyar Polgári Párt [MOS] és az Együttélés) képviselőiből létrehozták a „Magyar Koalíciót”.

A csehszlovákiai romáknak hatvan év után először nyílt lehetőségük az 1991. márciusi népszámlálás alkalmával arra, hogy szabadon kinyilvánítsák etnikai hovatartozásukat. Szlovákiában a népességnek mindössze 1,52 százaléka vallotta magát románnak. A roma szervezettek, valamint az állami adminisztráció községi és helyhatósági irodáinak becslései szerint a romák aránya a szlovák lakosságon belül 8 és 12 százalék közé tehető. A szlovákiai romákat etnikum státuszú kisebbségként ismerték el, azonosnak a többi etnikai kisebbség pozíciójával. Ez az egyenlőség a jogi elismerés mellett biztosítja a

lehetőséget az etnikai és kulturális fejlődésre, azaz a nyelv, oktatás, sajtó és irodalom megerősödésére és az öntudatra ébredés pozitív folyamatára. Bár megszülettek a szlovák kormány romapolitikáját összefoglaló alapvető dokumentumok, a romák életkörülményei és helyzete továbbra is nehéz: a munkanélküliség erősen érintette a romákat; életszínvonaluk és jövedelmük alatta marad a népesség nagy többségének, és továbbra is ők a társadalom legalacsonyabban képzett csoportja.

A megismételt szociológiai felmérések adatai megerősítik, hogy Szlovákia lakosságának hozzávetőleg a 90 százaléka úgy véli, a romák és a népesség többi része közötti kapcsolat nagyon rossz. A társadalmi távolságtartás a romákkal szemben Szlovákiában általánosan elterjedt jelenség gyakorlatilag a lakosság minden rétegében, függetlenül az életkortól, iskolázottságtól, nemtől, a gazdasági tevékenység fajtájától, politikai beállítottságtól és vallástól. Az egyik leggyakrabban használt érv a bűnözés magas aránya a romák körében, és ez tovább erősíti azt az elképzelést, amely szerint a romakérdés megoldására a megkülönböztetéssel és elhatárolással kombinált elnyomás lenne a legalkalmasabb.²⁰

1989 novembere után sok roma került vezető pozícióba különböző politikai pártokban, mozgalmakban, kulturális szövetségekben és vallási csoportokban. Annak ellenére, hogy ezek a csoportosulások a roma népesség céljait tartották szem előtt (kulturális fejlődés, az analfabétizmus megszüntetése, a bűnözés csökkentése stb.), nem tudtak egymással megegyezni ateikintetben, hogy valójában milyen pozíciót kívánnak elérni etnikumuk számára. Két ellentétes elgondolás ütközött egymással: 1) például a Roma Polgári Kezdeményezés elsődleges célja a romák jogegyenlőségének elérése, a többi kisebbséghez hasonlóan, továbbá, hogy elismertessék etnikumuk nevéként a „roma” megnevezést a „cigány” megjelölés helyett, amelyet pejoratívnak tartanak; 2) ezzel szemben a Roma Egységpárt az elszigetelődéstől tartva nem törekszik önálló roma nemzetiség létrehozására, hanem „a roma etnikai csoport gyorsabb asszimilációját kívánja elősegíteni” (Mann 1992). Mindenesetre fölöttébb szokatlan álláspont, hogy egy etnikai alapon szerveződő politikai párt célja a szóban forgó etnikum asszimilációjának az elősegítése. Az 1994-es választásokra egyetlen roma párt jegyeztette be magát, a Roma Polgári Kezdeményezés. Az 6 jelöltlistájukon szerepeltek a másik három roma párt képviselői is.

Következtetés gyanánt levonhatjuk, hogy a kisebbségi jogokat védő törvények ellenére (igaz, e jogokat illetően a szlovák alkotmány is tartalmaz homályos rendelkezéseket) több jel utal a nemzeti feszültségek jelenlétére mind a politikában, mind pedig a külpolitikában (pl. a szlovák–magyar viszony). A polgárok nagy többsége azonban úgy véli, hogy a közeljövőben a társadalmon belüli ellentétek nagy valószínűséggel inkább a politikusok közötti viszonyban (a válaszadók

41,9%-a szerint) fognak megjelenni, mintsem a nemzeti kisebbségek között (a válaszadók 5%-a szerint).²¹

KÜLPOLITIKA

1989 novembere óta először Csehszlovákia, majd a független Szlovákia is megvitatta a külpolitika lehetséges irányait. Három különböző vélemény versengett egymással: 1) A háború előtti és a két háború közötti csehszlovák–szlovák hagyomány, amely Nyugat-Európához kötődik, a második világháború előtti és alatti rossz tapasztalatok (München) ellenére is. E szerint az álláspont szerint kétség sem férhet ahhoz, hogy Szlovákia a nyugati kultúra része. 2) Csehszlovákia és Szlovákia mindig és jelenleg is „politikai híd” szerepét töltötte be Kelet- és Nyugat-Európa között, és ezt a pozícióját fönnt kell tartani a külpolitikában is. 3) Csehszlovákia, és különösen Szlovákia inkább a szláv világhoz, azaz a Kelethez tartozik, a hosszú életű „pánszláv együttélési gondolat” okán, mely mélyen gyökerezett a csehek és szlovákok nemzeti függetlenségi törekvéseiben az Osztrák–Magyar Monarchia idején.

A mértékadó politikai erők körében és a tömegmédiákban az elmúlt négy évben folytatott, olykor heves viták után világossá vált, hogy az egyetlen lehetséges út a nyugatbarát külpolitikai orientáció. Ma ezen az állásponton van a politikai pártok és mozgalmak nagy többsége. A közvélemény-kutatások azt mutatják, hogy nő a szlovák polgárok bizalma az Európai Közösség, a NATO és az IMF iránt. A legtöbb válaszadó egyetértett azzal, hogy Szlovákiának az Európai Unióhoz vezető úton kell haladnia (87%), együtt kell működnie a visegrádi négyek másik három országával (77%), és törekednie kell a NATO-tagságra (66%). Az IMF-hez való viszonyulás a legtisztázatlanabb.

Számos szociológiai felmérés eredményei bizonyítják, hogy a szlovák külpolitika összehangolását Ukrajnával és Oroszországgal a válaszadók közül elsősorban azok tartják fontosnak, akik magukat baloldalinak vallják, és akik elismerik és méltányolják az 1989 előtti rendszer „előnyeit”. Moravcik miniszterelnök kabinetje 1994. márciusa óta egyértelműen kinyilvánította a szlovák külpolitika prioritásait: csatlakozás az Európai Unióhoz; részvétel az európai biztonsági rendszerekben azzal a végső céllal, hogy Szlovákia teljes jogú tagjává váljon a WEU-nak és a NATO-nak; a közép-kelet-európai stabilitás megszilárdítása.

KÖVETKEZTETÉSEK

A posztkommunista országok lakosságának nagy többsége egyhangúlag elutasítja a kommunizmust, és azok, akik fenntartásokkal vagy ellenérzéssel fogadják a saját országukban jelenleg zajló átalakulást, ennek ellenére nem kívánják a régi rendszer visszatérését. A mértékadó politikai erők többsége a demokráciát és a piacgazdaságot tekinti a végső céljának. A válság vagy a konfliktusok nem feltétlenül jelentik a demokratikus fejlődés lezárulását, amint azt a demokrácia végét hirdető proféták gondolják. Jőmagam meg vagyok győződve arról, hogy a szlovákiai fejlődés alá fogja támasztani ezeket a következtetéseket, és hogy az ország polgárai nem csupán a demokrácia sírját körülálló gyászoló túlélők lesznek.

Fordította: *Borcsák Attila*

JEGYZETEK

- ¹ Hasonló érvelésre lásd Schmitter–Karl 1992.
- ² A leggyakrabban idézett forrás: Schmitter–Donnell–Whitehead 1986. *Transition from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*. Baltimore, John Hopkins, 1986.
- ³ Ehhez a problémához lásd még Ágh 1994.
- ⁴ Lásd például Wightman–Brown 1979.
- ⁵ 2018 szlovákiai lakosra kiterjedő közvélemény-kutatás, 1994. május 9–23. Pozsony: *Focus*
- ⁶ Lásd *Focus*, 1994. május.
- ⁷ Szlovákia jelenlegi problémái Csehszlovákia felbomlása után. Pozsony: *Focus* 1993. október.
- ⁸ Ugyanott.
- ⁹ Lásd *Focus*, 1994. május.
- ¹⁰ Ezeknek a problémáknak a részletes leírása megtalálható: Kusy 1992.
- ¹¹ Lásd *Focus*, 1994. május.
- ¹² Ugyanott.
- ¹³ Lásd *Focus*, 1993.
- ¹⁴ Lásd *Focus*, 1994. május.
- ¹⁵ Lásd *Focus*, 1993.
- ¹⁶ Lásd *Focus*, 1994. május.
- ¹⁷ Lásd *Focus*, 1993.
- ¹⁸ SME, 8.8.1994.
- ¹⁹ Lásd *Focus*, 1993.
- ²⁰ Lásd *Focus*, 1994. május.
- ²¹ Lásd *Focus*, 1993.

HIVATKOZÁSOK

- Ágh, A. 1994. *The Revival of Mixed Traditions: Democracy and Authoritarian Renewal in East Central Europe*. Paper presented at the Conference „Democratic Modernization in the Countries of East and Central Europe”, Essex University
- Benkovicova, L. 1990. *Obráz demokracie vo vedomè obúanov Slovenska*. Publikálatlan kutatási jelentés. Bratislava
- Cenzus 1991. Scítanie ľudí, domov a bytov v CSFR, Prague
- French Centre 1993. „The Role of Political Cultures in the Transformation of Post-communist Societies” realized by the French Centre for Research of Post-Communist societies and Department of Political Science. Bratislava: Comenius University in year 1993.
- Kusy, M. 1992. Slováci su viac... *Slovenska Pohlady* (Bratislava), September — 1993. The Slovak Phenomenon. *Fragment K. 3*.
- Malova, D. 1994. *Political Data Yearbook of European Consortium of Political Research*
- Mann, A. B. 1992. The Formation of the Ethnic Identity of the Romany in Slovakia. In: *Minorities in Politics*. Bratislava: Czechoslovak Committee of the European Cultural Foundation
- Report 1994. *Report on the Czech and Slovak Republics*. Brno: Vol. 6. International Institute for the Study of Politics, Masaryk University
- Schmitter, P. C.–T. Karl 1992. The Types of Democracy Emerging in Southern and Eastern Europe and South and Central America. In: M. E. Volten (Ed.) *Bound To Change: Consolidating Democracy in East Central Europe*. N.Y.
- Schmitter, P. C.–G. O. Donnell–L. Whitehead 1986. *Transition from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*. Baltimore: John Hopkins
- Wightman, G.–A. Brown 1979. Czechoslovakia: Revival and Retreat. In: *Political Culture and Political Change in Communist States*. Great Britain: McMillan Press

Ez a tanulmány a Közép-Európai Egyetem Kutatástámogatási Programja keretében készült.

